

BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI

Doç. Dr. Fahri UNAN^(*)

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Bilindiği gibi, İslâm dünyasında, bilhassa klâsik dönemlerde, devlet idârecilerine yol göstermek maksadıyla kaleme alınmış pek çok eser vardır¹. Bu tür eserlere, XVI. asrın sonlarından itibaren Osmanlılar döneminde kaleme alınan *lâyihaları* da ekleyebiliriz². Söz konusu *lâyihalar*, her ne kadar klâsik *siyâset-nâmelerden* üslûp ve kaleme alınış biçimi bakımından ayrılırlarsa da, netîce itibâriyle, aynı gâyeye hizmet ederler. Şu var ki, klâsik *siyâset-nâmeler* daha mücerrettirler; belirli bir şahsa sunulmak için kaleme alınmış olsalar da, her devlet adamının ve hattâ her sınıftan idârecinin faydalanabileceği bir husûsiyet taşırlar. *Lâyihalar* ise, daha müşahhas konuları, meseleleri ve bunların çözüm yollarını ihtivâ ederler; kaleme alındıkları sırada devlet yönetiminde, diğer bir ifâde ile içtimâî, iktisâdî, siyâsî ve askerî alanlarda karşılaşılan sıkıntılara çözüm yolları göstermeğe çalışırlar. *Siyâset-nâmeler* ise, bu tür problemlerden ziyâde, devlet adamlarında bulunması gereken ideal husûsiyetleri ve devleti yönetme prensiplerini ihtivâ ederler. Ancak, her iki türün de kaleme alınış maksadı, sonunda aynı kapıya çıkar: *Devlet adamlarına yol göstermek*.

Bu yazıda, bu çerçevede düşüncelerini tahlil etmeğe çalışacağımız şahıs, XIV. asrın ortaları ile XV. asrın ilk çeyreğinde yaşadığı tahmîn olunan *Şeyhoğlu Sadru'd-dîn*

^(*) Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Bu eserlerden bâzıları için bkz. Beydeba (Arapça'ya trc. Abdullah el-Mukaffâ'), *Kelile ve Dimne*, I, II (Türkçe'ye trc. H. Karaman - B. Topaloğlu), İstanbul 1978, 1980; Yûsuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig* (neşr. Reşit Rahmeti Arat), I, Metin, İstanbul 1977, II, Tercüme, 2. baskı, Ankara 1959.; H. İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyâset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 259-271; Nizâmü'l-Mülk (Ebû Ali Hasan Tûsî), *Siyerü'l-Mülük veya Siyâset-nâme* (neşr. M. A. Köymen), Ankara 1976; Kınalı-zâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*, (I-III) Kahire 1248; Osmanlı siyâsetnâmeleri için bkz. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, Kayseri 1987.

² Bu *lâyihalara* örnek olarak, öncelikle meşhûr Koçi Bey *Risâle*'si gösterilebilir (bkz. *Risâle-i Koçi Beğ*, London 1277). Osmanlıların gerileme döneminde yazılan bâzı *lâyihaların* isimleri, nitelikleri ve muhtevâları için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, İstanbul 1997.

Mustafa'dır. Kendisi kısaca *Şeyhoğlu* adıyla da tanınır. Sadru'd-dîn Mustafa, Germiyan Beyliği topraklarında (tahminen 1340'da) doğmuş ve burada yetişmiş; gençliğinden itibaren beyliğin ileri gelenlerinden olan ve bilâhare Osmanlı *ümerâsı* arasına giren Paşa Ağa b. Hoca Paşa tarafından korunmuş; Germiyan beylerinden Mehmed Bey ve Süleyman Şah dönemlerini yaşamış; Süleyman Şah'ın ölümünden sonra ise Osmanlı sarayına intisâb etmiştir. *Hurşid-nâme* (*Hurşid ü Ferahşâd*) adlı bir te'lîfi bulunan³; *Kâbûs-nâme* ve *Marzubân-nâme*⁴ adlı eserleri Türkçe'ye çevirmiş olan Şeyhoğlu'nun, ayrıca *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehekkü'l-Ulemâ* adlı yarı te'lîf, yarı tercüme olduğu sanılan bir eseri daha vardır⁵. Biz burada *Şeyhoğlu*'nun hayâtı ve eserleri üzerinde duracak değiliz⁶. Bu çalışma çerçevesinde bizi asıl ilgilendiren husus, *Şeyhoğlu*'nun zikredilen son eserindeki *devlet adamları* ile ilgili düşünceleridir. *Mehekkü'l-Ulemâ* da, bir bakıma *siyâset-nâme* husûsiyeti taşır. Yazar, dört bölüme (*bâb*) ayırdığı eserinin birinci bölümünde *pâdişâhların*, ikinci bölümünde *büyük (ulu) beylerin*, üçüncü bölümünde *vezirlerin* ve *nâiblerin* ve nihâyet dördüncü bölümünde *âlimlerin*, *kadıların* ve *vâizlerin* durumları üzerinde durmakta, bu husûsta bize *ideal tiplerin* nasıl olmaları gerektiğini anlatmaktadır. Eserin dördüncü bölümü, yazımızın başında adı geçen çalışma çerçevesinde daha önce tarafımızdan incelenmiştir⁷. Biz bu çalışmamızda, ilk üç bölümde işlenen konuları incelemek istiyoruz. Şeyhoğlu, bu bölümlerde devlet adamlarını anlatır, bunların kendilerinde bulunması gereken ideal husûsiyetleri ve devlet yönetiminde uyulması öngörülen temel ilkeleri sıralarken, kullandığı üslûpla gerçekten renkli bir kişilik sergilemekte; eski Anadolu Türkçe'sinin bugün çoğu unutulmuş sevimli ibâre ve ifâde kalıplarıyla, dobra dobra konuşan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki, Şeyhoğlu'nun bu konudaki düşünceleri bütünüyle orijinal ve kendisine has olmayıp, zaman zaman başka eserlerde, başka yazarlar tarafından da ileri sürülen fikirlerle büyük ölçüde benzerlik veya paralellik gösterirler.

Burada bir husûsun altını çizmek gerekiyor: Şeyhoğlu, hayâtının büyük bölümünü XIV. asırda yaşamış, XV. asrın ilk çeyreğini yaşlılık döneminde idrâk etmiş bir yazardır. Bu asırlar, ilim ve fikir adamlarının düşünce dünyâlarının şekillenmesinde

³ Eser, Hüseyin Ayan tarafından neşrolunmuştur, bkz. *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-nâme (Hurşid ü Ferahşâd)* [İnceleme-Sözlük-Konu Dizini] Atatürk Üni. yay., Erzurum 1979.

⁴ Eseri Zeynep Korkmaz inceleyip neşretmiştir, bkz. *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi* [İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı basım], Ankara Üni. yay., Ankara 1973.

⁵ Şeyhoğlu'nun bizim çalışmamızda kullandığımız bu eserini Kemâl Yavuz neşretmiştir, bkz. Şeyhoğlu, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* [İnceleme-Metin-İndeks], TTK yay., Ankara 1991.

⁶ Bunun için bkz. Kilisli Rif'at, *Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi* (Hoca Mes'ûd b. Osmân), İstanbul 1340-42, "Tekmile" kısmı, s. 6-10; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 50, 269, 270; aynı yazar, "Germiyan Oğulları", *İslâm Ansk.* / IV (1977), s. 769; Fuad Köprülü, "Germiyan Beyliği Tarihine Ait Notlar", *Türklük Mec.*, II (1928), s. 414; aynı yazar, "Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *Yeni Türk Mec.*, S. 4 (1933), s. 283-290; kezâ, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 180; Ö. Faruk Akün, "Şeyhoğlu, Şeyhoğlu Sadr al-dîn Mustafâ", *İslâm Ansk.* / VIII (1979), s. 481-485.

⁷ "Bir XIV. Yüzyıl Yazarının Kaleminden Çağının İlim ve Âlim Anlayışı" başlığını taşıyan bu çalışma, yakında yayımlanacaktır.

316 BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI

dînin son derece mühim bir rol oynadığı devirlerdir. Konunun mütehasıslarının gâyet iyi bilecekleri üzere, İslâm dünyâsının daha ilk dönemlerinden itibâren, bu durum, bütün kesâfetiyle kendisini hissettirmiş; sâdece dînî meselelerin değil, din-dışı pek çok konunun, hattâ iktisâdî ve siyâsî sıkıntuların dışı vurulması, tartışılması gerektiğinde insanlar, propagandalarını dînî bir üslûpla dile getirmeyi, fikirlerini dînî verilerle desteklemeyi gerekli ve en etkili yol olarak görmüşlerdir. Hattâ bir çok mezhebin ortaya çıkışının siyâsî ve iktisâdî meselelerle yakından ilgili olduğu bilinmeyen bir husûs değildir; kişilerin çeşitli konularda yaşanan sıkıntıları dînî bir üslûpla dile getirmek sûretiyle çevrelerindeki insanları etkilemeyi denedikleri, bu vesîleyle ortaya çıkan bir takım sosyal ve hattâ siyâsî oluşumların, bilâhare *mezheb* olarak anıldıkları mâlumdur... Aynı durum Şeyhoğlu'nun üslûp biçimi ve konuları tahlil edişi için de geçerlidir. Yazar, ele aldığı meseleleri açıklığa kavuşturmak, okuyucusunu iknâ etmek ve sözlerini daha etkili kılabilmek düşüncesiyle, sık sık âyet ve hadîslerden iktibâslarda bulunur; tanınmış ilim ve din adamlarının fikirlerinden, *kelâm-ı kibâr* denen büyüklerin sözlerinden faydalanır; şiiri etkili bir materyal olarak kullanmağa gayret eder. Kendisinin, bir İslâm devleti hükümdârına ve İslâm cemiyetine hitâb ettiğini unutmaz. Bu nitelikleri taşıyan okuyucusunu, dînî verilerle yüzyüze getirmek, onların mânevî duygularına seslenerek kendilerini etkilemek ister.

Bu açıklamalardan sonra, Şeyhoğlu'nun "ideal devlet adamlığı" diyebileceğimiz konuyla ilgili düşüncelerini tedkike geçebiliriz.

I. Pâdişâhlar, Melikler ve Ulu Beyler

Şeyhoğlu, öncelikle en üst seviyedeki devlet yöneticilerini, yâni hükümdarları ele alır. Burada zikrolunan 'pâdişâh, melik, ulu beğ, sultan' gibi kelimeler, esas itibâriyle 'hükümdar'lar için kullanılmıştır. Bilindiği gibi, millî devletlerin ve parlamenter sistemlere dayalı yönetim biçimlerinin henüz bilinmediği ve bulunmadığı devirlerde, devlet yönetiminde hükümdarların yerleri mutlak bir öncelik taşıyordu. Çünkü, en azından hukûken, devlet, hükümdarın mülkü sayılıyordu. Diğer bütün idâreciler, onun birer "kul"u, birer memuru durumunda idiler. Tebea ise, korunmaları kendisine havâle edilmiş *vedî'atu'llâh*, yâni Allah emâneti olarak telakkî ediliyordu. Hükümdar, ülke içerisinde mutlak söz sâhibi olarak görülmekte ve bu çerçevede, devletin başarıları çoğu kez onun hânesine yazılmakta idi. Kusurlar ise, çok açık bir şekilde ifâde etmekten kaçınılsa veya çekinilse bile, zımnî yine ona âitti... Şeyhoğlu'nun değerlendirmeleri de, esas itibâriyle, bu eksen üzerine oturtulmuştur.

Şeyhoğlu'na göre, hükümdar, yönetiminde, her şeyden önce *doğruluk* ve *adâletle hükmetmek* mecbûriyetindedir. Çünkü, meselâ, aynı zamanda bir yönetici durumunda olan Dâvûd peygambere Allah, "*Ey Dâvûd! Doğrusu seni yeryüzüne halîfe kıldık. Sen de insanlar arasında hak ile hükmet; keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için, hesap gününü unutmalarından dolayı, çetin*

bir azap vardır” (Kur’an; Sa’d: 26) buyurmuştur.

Hükümdar niçin *adâletle*, *doğruluk*(hak)la hükmetmek mecbûriyetindedir? Şeyhoğlu, bu sorunun cevâbını Peygamber’den naklettiği bir *hadîsle* verir: “*Pâdişâh, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir; bütün mazlumlar onun gölgesine sığınurlar...*” (Kenzü’l-Küberâ, 1991:40-41).

Peygamber’e atfedilen böyle bir hadîs, gerçekten var mıdır, varsa sahih midir? Bu şüphelidir veya böyle bir hadîs sahih olmasa gerektir⁸. Bu şekilde bir hadîs gerçekten bulunmasa bile İslâm dünyasında, siyâset çevrelerinde, bu tür bir anlayışa daha ilk dönemlerden itibaren rastlamak mümkündür. Sâsânî yönetim anlayışında, hükümdarlara böyle bir rol biçildiği ve bu geleneğin –diğer İslâm devletleri aracılığıyla- Osmanlı siyâset anlayışını da etkilediği bilinmektedir (İnalçık, 1966:259-271). Osmanlı siyâsî geleneğinin bu yönünün, eski Türk devlet ve hükümdar anlayışıyla da yakından ilgili olduğu mâlumdur. Orhun âbidelerinde hükümdarla Tanrı arasında güçlü bir bağ kurulduğunu, hükümdarların kendilerini, yeryüzünde, insanlar üzerinde Allah tarafından vazîfelendirilmiş şahsiyetler olarak gördüklerini şu ifâdeler açıkça ortaya koyar: “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum”⁹. “Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım, dedelerim Bumin Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar) olarak tahta oturmuş” (Tekin, 1988:9) “Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, Babam İteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz” (Tekin, 1988:41) “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakanı annem Hatunu yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu” (Tekin, 1988:45)

Bununla birlikte, bu konuda klâsik İslâm devletleri geleneklerinin –İslâmî literatür yoluyla- Osmanlıları çok daha derinden etkiledikleri ayrı bir keyfiyettir. Nitekim, önce Emevîler ve bilhassa Abbâsîler dönemlerinde, artık birer hükümdar (*melik*) hâline gelmiş olan halifelerin, bilâhare diğer müslüman hükümdarların, kendilerini *zillu’llâh fi’l-arz* veya *zillu’llâh fi’l-âlem* (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) olarak görmeğe başladıkları; kendilerine hitâben yazılan yazılarda veya onlardan söz eden eserlerde, bu ve benzeri ibârelerin birer tavsif malzemesi olarak sık sık kullanıldıkları bilinmektedir; bunun izleri Tursun Beğ’de bile görülür (İnalçık, 1964:8; Tursun Bey, 1977:10-30). Bu durum, Osmanlı hükümdarları için de söz konusudur. Meselâ, henüz *hilâfetin* Osmanlılara geçmediği bir devirde¹⁰ -böyle bir ifâde biçiminin İslâm’ın ana

⁸ Umûmiyetle *sahih* hadisleri ihtivâ ettikleri kabul olunan *Kütüb-i Sitte*’de bu meâlde bir hadîs tesbit edemedik.

⁹ *Orhun Yazıtları* (neşr. Talât Tekin), Ankara 1988, s. 3; benzer cümleler, s. 29, 37.

¹⁰ Aslında, *hilâfetin* bir müessese olarak Osmanlılara geçip geçmediği tartışmalıdır. *Hilâfetin* Yavuz Sultan Selim zamânında Osmanlılara intikâl ettiği umûmiyetle kabul edilirse de, muâsır kaynaklarda bu hususta net bilgiler yoktur. Osmanlı hükümdarları, Küçük Kaynarca Antlaşması’na kadar (1774) *halife* sıfatını

318 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

kaynaklarına ve Kur'ân'ın rûhuna uygunluğu tartışmalı olmasına rağmen- Fâtih Sultân Mehmed için bile, söz konusu tavsif ibâreleri kullanılmıştır (**Tursun Bey, 1977:10-30**). Gerçekte bu tür tavsifler, hükümdarların hükümdarlıkları için bir meşrûiyet malzemesi olarak kullanılacak; İslâmî bir söyleyiş içerisinde, hükümdarı ve hükümdarlık müessesesini halkın gözünde saygı ve hürmet duyulan mukaddes bir mevkie yükseltmeye hizmet edecektir...

Şeyhoğlu'nun, bu *gölge* vurgusu üzerinde bilhassa durduğu dikkati çekiyor: “*Sûretce dahı biregü tam üzerinde olup kölgesi aşığa yire üstine düşse ol kölgeyi ol kişi adıyla okırlar. Falânun kölgesidür diyü; ya'nî ol şahsun aksidür, aks girü hemân halîfedür*” (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:40-41**). Nasıl ki, bir adamın yere düşen gölgesi, o adama nisbet edilir, o adamın adıyla anılırsa, hükümdar da *Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* olarak anıldığına göre, fiillerinde bunun gereklerini yerine getirmek durumundadır; kötü işler işleyerek, temsil ettiği ulvî makâmı lekelememelidir. Çünkü, teşbih câizse, Allah *hümâ* kuşu gibidir; onun gölgesi bir şahsın üzerine düşerse, o şahıs *saltanat* gibi bir *devlete* kavuşmuş olur, ülkesinin yücelmesini sağlar; Allah şefkat ve mürüvvet gösterip bir kulunu seçip onu ilâhî inâyetinin gölgesine alır, kendi sıfatlarıyla sıfatlandırır, ne kadar *ikbâl*, *devlet*, *memleket*, *izzet* ve *kerâmet* varsa, hepsi o kişinin üzerinde toplanır, o kişi bütün cihânın makbûlü olur; bunun aksine, Allah her kime *kahr* ve *hışım* nazarıyla bakarsa, o da bütün dünyânın en aşağılık mahlûku durumuna düşer, onu hiç bir yaratık makbul görmez. Öyleyse, Allah'ın lütfuna mazhar olmuş bir kişi –hükümdar–, bu lütfun değerini bilmeli, temsil ettiği, izzet bulduğu makâmın heybetini ve haysiyetini korumalıdır (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:41-43**).

Şeyhoğlu, yukarıda aktarılan Dâvûd peygamberle ilgili âyeti, bütün hükümdarlara yönelik bir *tenbih* olarak görür ve bu tenbahi, birbiriyle ilintili on ayrı bakış açısından değerlendirir. Bunları sırasıyla şu şekilde hulâsa etmek mümkündür:

1. Allah, Dâvûd peygambere, “*Biz seni yeryüzüne halîfe kıldık...*” buyurmuştur. Bu hitap karşısında, hükümdar kendi saltanatını Allah'ın bir lütfu ve ihsânı olarak görmeli; bunda kendisinin hiç bir katkısı olmadığını, Allah'ın *mülkü* kime dilerse ona verebileceğini göz önünde bulundurmalıdır...

Bunun mânâsı nedir?.. Cevap şudur:

2. Allah, bu hitapla hükümdâra şunu ihtâr etmektedir: Biz, *mülkü* başkalarından aldık, sana verdik; senden alıp başkalarına vermeğe de muktediriz... Öyleyse hükümdar, kendisine ihsân olunan *mülkün*, *saltanatın*, *izzet* ve *şeref*in geçici ve iğreti olduğunu bilmelidir. Bunların fânî ve iğreti olduğu şuuru ile hareket ettiği takdirde, “*bâkî ve hakikî mülk*”e, ebedî saadete ulaşacaktır.

siyâsî sâhada kullanmaya pek de ihtiyaç duymamış olmalıdır. Ancak, XIX. asırda Osmanlı sultanlarının bu sıfatı sıkça kullandıkları mâlumdur. Daha önceki dönemlerde de muhtelif vesilelerle aynı sıfat kullanılmıştır (Konuyla ilgili hulâsa bilgi için bkz. H. İnalcık, “Osmanlı Devleti'nin Yükselişi: Fatih Sultan Mehmed” (1.Bölüm), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I. cilt, İstanbul 1988, s. 326-329.

3. Pâdişâh, pâdişâhlığın, Allah'ın *hilâfeti* olduğunu bilmelidir. Dolayısıyla, hangi hareketi işlerse işlesin, ne söylerse söylesin, Allah adına hareket ettiğini, Allah adına konuşmuş olduğunu unutmamalıdır.

4. Söz konusu âyette, Allah, hükümdâra hitâben, “*insanlar arasında hüküm ver*” buyurmaktadır. Bu emir, hükümdarın insanlar arasında hüküm verirken, bizzat kendisinin hüküm vermesini; bu işi başkalarına havâle etmemesini gerektirir. Başkalarının, yâni işi havâle ettiği kişilerin –beylerin, paşaların ve diğer devlet memurlarının– şefkatleri, kendisinin şefkatine benzemez. Dünyâda *rahmet* ve *şefkat*, gerçek mânâsıyla sâdece beş yerde bulunur: Allah'ın kullarına olan *rahmet* ve *şefkati*, peygamberin *ümmetine* olan *mahabbeti* ve *şefkati*, pâdişâhın tebeasına olan *şefkati*, şeyhlerin müridlerine olan sevgi ve *şefkati*, babanın evlâdına karşı gösterdiği sevgi ve *şefkat*... Hükümdar, kendi işini başkalarına havâle ettiği takdirde, onların haksızlık etmeleri her zaman mümkündür.

5. Allah, aynı âyette “*hak ile, doğrulukla hüküm ver*” buyurmuştur. Öyleyse, hükümdar, hüküm verirken “*hak fermâni*”yla hüküm vermeli, *adâlet* söz konusu olduğunda kendi nefsinin değil, Allah'ın hükmünü (*şer'i*) dikkate almalı; halk için, ‘desinler’ diye değil, *hak* için hüküm vermelidir. Bunun netîcesinden faydalanacak olanlar yine insanlardır.

6. Allah, söz konusu âyette, “*hüküm verirken, kendi hevâna uyma*” buyurmuştur. Şu hâlde, kendi nefsinin uyan, Allah'ın irâdesini ve emrini dikkate almayan kişinin doğru bir iş görmesi, *adâleti* lâıykıyla tesisi ve insanlar arasından zulmü bertaraf etmesi mümkün değildir.

7. Hükümdârın kendi hevâ ve hevesine göre hareket etmesi, Allah'ın yolundan uzaklaşması demektir; bunun netîcesi de helâktir, uçurumdur. Allah'ın emrine göre hareket etmek ise, “*Kim de Rabbinin huzûrunda durmaktan korkar, nefsinin hevâ ve hevesten men' ederse, şüphesiz varacağı yer cennettir*” (Kur'an, Nebe'-Nâzi'ât:40-41) âyetinde de belirtildiği gibi, insanı ebedî saadete ulaştırır.

8. Dâvûd peygamberle ilgili âyette, “*Allah'ın yolundan sapanlar için, hesap gününü unutmalarından dolayı, çetin bir azap vardır*” denmektedir. Şu hâlde, hükümdar, âhireti ve dolayısıyla Allah'ı unutmamanın karşılığının büyük bir azap olacağını unutmamak durumundadır. Ancak, böyle bir şuur ve uyanıklık hâliyle, yönetiminde zulme zemin hazırlamaktan kurtulmuş kalır.

9. Bu ihtarla, Allah *pâdişâhlığın* ne olduğunu, bir hükümdârın neler yapması gerektiğini de ana hatlarıyla ortaya koymuştur: Hükümdâr, cihângirliğin, dünyâya hükmetmenin gereklerini yerine getirmek, adâletle hükmetmek, tebeasını beslemek (onların ekonomik durumlarını yükseltmeğe çalışmak), ülkesini düşman saldırılarından korumak için asker besleyip onları savaş âletleriyle donatmak mecbûriyetindedir. Böyle hareket ettiği takdirde, *nübüvvet* (peygamberlik) makâmına ulaşmış demektir.

320 BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI

10. Kezâ, aynı ihtarla Allah, hükümdarları kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirmeleri, Allah'ın emirleri olan kânunları hakkıyla uygulamaları, devlet işlerini bu çerçevede çekip çevirmeleri; bunları gereği gibi yapmamaktan dolayı işlerin kötüye gitmesi durumunda, kabahati kendi adlarına hüküm verenlere ve diğer buyruk sâhiplerine yükleyerek, bahâne bulmaya çalışmamaları konusunda uyarılmaktadır (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:44-47**).

Şeyoğlu'na göre, hükümdarlar, 'dünyâ işleri ve insanların dertleriyle uğraşmaktan, Allah'ın rızasını, din işlerini gereği gibi gözetmeğe fırsat bulamadık' gibi bahânelerin ardına da sığınmamalıdır. Gerçekte, bunlar, yâni saltanat ve devlet, Allah'ın rızasına ve hakîkî saadete ulaşmakta birer vâsıtadırlar. Nitekim, Süleyman peygamber, bu sebeple, *nübüvvet* (peygamberlik) ilmini değil, *memleket* (ülke yönetimi) ilmini istemişti. Bu isteğin çeşitli sebepleri ve hikmetleri vardı. Bunlar da şu şekilde sıralanabilir:

1. Eğer hükümdarlık, kâmil mânâsıyla ifâ olunursa, *peygamberlik* ve *ilim* yoluyla gerçekleştirilen hizmetler kendiliğinden hâsıl olur; çünkü "*peygamberlik ve ilm anda dâhildir*" Nitekim, Allah, Âdem peygambere, "*hilâfet pâdişâhlığın tamâm virdi; peygamberlik ve ilm anda dâhildi*" Kezâ, Allah, "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*" buyurdu; "*peygamber, âlim veya âbid yaratacağım*" demedi. Dâvud peygamber de aynı hitâba muhâtap oldu. Şu hâlde, *halife*, gerçek bir yönetici, *hilâfet* de yöneticiliktir; hakkıyla yerine getirildiği takdirde, insanı hem peygamberlik, hem âlimlik ve hem de *âbidlik* seviyesine yükseltir.

2. Peygamberliğin de, ilim ve ibâdetin de saltanat kuvvetine, diğer bir deyişle hükümdarlığa, hükmetme gücüne ve güçlü bir ülkeye ihtiyacı vardır. Zirâ, "*dinin izzeti kılıcıla âşikâr olur*" Nitekim Peygamber, "*Allah'ım, İslâm dînini ya Ömer ile, ya da Ebü'l-Hakem (Ebûcehl) ile yücelt, güçlendir*" diye duâ etmişti; her ikisi de kuvvetleriyle meşhur kimseler idiler.

Osmanlılar, bu anlayışı sıkı sıkıya muhâfaza etmişlerdir. Pek çok vesîkada ve muhtelif eserlerde "*din ü devlet, mülk ü millet*" ibârelerine tesâdüf olunmasının sebebi budur. Burada zikrolunan *millet* kelimesinin, eski metinlerimizde ekseriyetle *din* yerine kullanıldığı da unutulmamalıdır. *Din*, her ne kadar söz konusu sıralama *devletten* önce yer alırsa da, bir dinin kâmil mânâda yaşanıp ayakta kalabilmesi için kılıca, yâni devlet gücüne ihtiyacı olduğu düşüncesi her zaman korunmuştur.

3. Hükümdar, *adâleti* de, *insâfi* da ancak tebeası ve askeri ile tesis edebilir. Zâlimleri zulümlerinden, sapıkları sapıklıklarından men' etmek; zayıfları koruyup güçlendirmek, güçlülere aşırı gitmekten alıkoymak; din ilimlerini öğrenmeğe heveslendirmek için âlimleri vakarlandırmak; ibâdet ve itaate râğbet etmeleri için sâlihleri kutlu bilmek; İslâm'ın 'iyilikleri emr ve kötülüklerden men' etme' hükmünü uygulayabilmek; bütün insanların itaat ve ibâdetle meşgûl olmalarını, ülke içindeki yolcuların emin bir şekilde yolculuk edebilmelerini sağlamak, ancak ve ancak

hükümdarla, onun tebeası ve ordusuyla mümkün olabilir. Bütün bunları gerektiği şekilde yerine getirmekten hâsıl olacak sevap, hükümdârın amel defterine yazılacak ve onu âhiret saadetine ulaştıracaktır. Burada sayılanları gereği gibi yerine getirememekten doğacak mahzurlar, kezâ birer günâh olarak onun defterine işlenecek ve hesâbı âhirette kendisinden sorulacaktır.

4. *Memleket* ve *saltanat* bir âlet olarak kullanılabilir ve bu durumda pâdişâh, hevâ ve hevesine uyarak her şeyi yapabilir. Ancak, hükümdar bu gücü kötüye kullanmamalı, hevâ ve hevesinin isteklerine tâbi olmamalı; Allah’a itaat etmeli, hakka (doğruluğa) sarılmalıdır. Bunun sevâbının, izzetinin ve Hakk’a yaklaşırcılığının, her türlü hevâ ve hevesin vereceği lezzetin kat kat üstünde olduğunu bilmelidir.

5. *Memleket* ve *saltanat*, istenildiğinde iyi ve kötü huyların beslenmesi ve çoğalması için de kullanılabilir. Ancak, gerçek hükümdar, bu gücü kötü huylar (*ahlâk-ı zemîme*) için değil, güzel huylar (*ahlâk-ı hamîde*) için kullanmalıdır. Bu güç, kötüye kullanıldığında, hükümdarı Tanrılık dâvâsına bile götürebilir. Firavun gibi...

Hükümdar, Tanrılık dâvâsına kalkışmak yerine, onun sıfatlarıyla sıfatlanmalıdır; o, ancak saltanat kudretiyle nefsinde sükûnet hâsıl edebilir. Bunca mahlûkun sıkıntılarına ve zahmetlerine katlanarak Allah’ın *hilm* sıfatıyla; cömertçe davranarak *kerem-kerîm* sıfatıyla; gerektiğinde affetme büyüklüğünü göstererek *afv* sıfatıyla sıfatlanmalıdır; gerektiğinde cezâlandırmaktan kaçınmayarak *kahr* sıfatını kullanmalıdır; böylece kâfirlere, müşriklere ve münâfıklara hadlerini bildirir. *Küfr* diyârına asker sevk etmesi, düşmanı ülkeden uzak tutması; zâlimlere, fîsk ve fesat ehline haddini bildirmesi, zâlimlerden mazlumların hakkını alması; hırsızın, harâmînin, haydutun, “*yol kesicilerin*” haklarından gelmesi; cânileri cezâlandırması, diğer suçlulara gereken cezâları vermesi ... ancak hükümdarlık kudretiyle mümkün olur. Hükümdar, Allah’ın sıfatlarından olan *rahmet*, *ref’et* ve *şefkat* sıfatlarıyla sıfatlanıp herkese merhamet ve himmet göstermek sûretiyle geniş ülkelere, çok mala sâhip olabilir; tebeasının sayısını artırabilir. Bütün bunlar, hükümdarın sâdece ülkesinde huzur ve güveni sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onun âhiretini de mâmur eder (**Kenzü’l-Küberâ, 1991:48-57**).

Şeyhoğlu, sözün burasında, ortaya şöyle bir muhtemel soru atar:

‘Eğer pâdişâhlığın, saltanatın ve güzel huyların bu kadar faydası varsa, Allah’a yaklaşmaya vesîle oluyorsa, niçin Hazret-i Muhammed’e memleket ve saltanat verilmedi; oysa en güzel huylar onda toplanmıştı?’

Ona göre, böyle bir sorunun iki cevâbı vardır:

Birincisi şudur: Allah’ın iki *hâs* tâifesi vardır: Naz ehli (*nâzenînler*) ve niyâz ehli (*niyâzmenâder*). Allah, naz ehlinin bütün isteklerini, bir emek sarfına gerek kalmadan yerine getirmiş, her şeyi kendilerine karşılıksız vermiştir. Niyâz ehlinin isteklerinin gerçekleşmesini ise, gösterecekleri gayrete, çalışmaya bağlamıştır. Nasıl ki çok şey avlamak isteyen birisinin iyice silâhlanması, kendisine av arkadaşları bulması ve onlarla

322 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

birlikte ava çıkması gerekiyorsa, bunlar da, *maksûd*larına gerekli tedbirleri almaları ve gayretleri nisbetinde erişirler.

Ona göre, bu iki örnekte olduğu gibi, Hz. Muhammed *nâzenin* ehliyendi. *İzzet* onun *zâtında* vardı. Allah, *dünyâ saltanatıyla* ve memleket *sâhibi* olmak *sûretiyle* erişilebilecek bütün *maksûdu*, dilemek minnetine ve zahmetine gerek kalmadan, kendisinin önüne koydu. Nitekim, şu âyet buna delildir: “*Allah’ın lütfu ve merhameti senin üzerinde olmasa idi, onlardan bir grup halk muhakkak seni saptırmak isterlerdi. Hâlbuki onlar kendi nefislerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiç bir zarar veremezler. Allah sana Kitâbı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah’ın sana karşı lütfu ise büyüktür*” (Kur’an, Nîsâ:113). Ve, “*Şüphesiz ki sen büyük bir ahlâk üzeresin*” (Kur’an, Kalem:4) buyurulmuştur. Dolayısıyla, kendisinin *saltanat* ve *memlekete* ihtiyâcı yoktu. Oysa, peygamber Hz. Süleymân, *niyâz* ehliyendi; bu yüzden de kendisine hem peygamberlik ve hem de mülk verildi. Fakat, derece *îtibârıyla* Hz. Muhammed’den daha aşağıda idi (Kenzü’l-Küberâ, 1991:58-60).

Yukarıda dile getirilen sorunun ikinci cevâbı da şöyle verilir: Hz. Muhammed, “*Biz sonra gelenler isek de öncekilerdeniz (makam itibârıyla en öndeyiz)*” sözünün hikmetine mazhar olmuştu. Kendisinden önce yüksek makamlara ulaşan peygamberler, bu makamlara uzun ömürleriyle erişmişlerdi; bununla birlikte her biri bir makamda takılıp kalmıştı. Hz. Muhammed ise, Allah’a yaklaşma konusunda *ilâhî lütufla* bütün makamları geçmiş, bütün makamların *sâhibi* olmuş ve *zât-ı ilâhînin* huzûruna ulaşabilmişti. O, muhtelif yönlerden diğer peygamberlerden üstün kılınmıştı. Meselâ, önceki peygamberler, ekseriyetle tek bir kavmin peygamberi oldukları hâlde, Hz. Muhammed “*Bütün mahlûkâta peygamber olarak*” gönderilmişti. *Dünyânın* bütün zenginlikleri arz bulunduğu hâlde, O, kabûl etmemişti. Bir hadiste, kendisi, “*Beni pâdişâhlığı ve derviş peygamberliği seçme konusunda serbest bıraktılar, ben derviş peygamberliği seçtim*” buyurmuştur. Allah, *dünyâyı* onun emrine musahhar kıldı, fakat o kabûl etmedi. Bundan büyük pâdişâhlık olur mu?... Memlekete (saltanata) *sâhip* olmak, *maksûda* erişmek içindir. Oysa Hz. Muhammed’in *maksûdu* zâten kâmilen yerine getirilmişti... (Kenzü’l-Küberâ, 1991:61-63).

Şeyhoğlu, bu değerlendirmelerden sonra, tekrar konunun başında işaret olunan düşünceye döner ve “*... pâdişâhlık ulu vesîletdür ve miyâncıdur Allahu ta’âlânun takarrübüne, ve sultânlık Hak ta’âlânun halîfâlığıdır. Ve bundandır ki sultâna Tangrı kölgesi didiler*” der. Şu hâlde, Allah’ın gölgesi bir nesneye veya bir şahsa düşmüşse, gerekli olan, söz konusu gölgenin bir takım işaretlerinin ve belirtilerinin, düştüğü nesnede veya şahısta da tezâhür etmesidir. Bu düşünce, şu mısra’larda daha açık bir şekilde dile getirilir:

“Çün sana Tangrı kölgesi didiler

Tangrı hüyyıyla hûlan iy sultân

Yoksa ger Hak hilâfını dutasın

Olasın belki sâye-i şeytân” (Kenzü’l-Küberâ, 1991:61-63).

Sultâna “zıllu’llah” (Allah’ın gölgesi) denilmesinin sebebi, kendisinin “...cümle mazlûmun, mahlûkun sığınacağı” yer hükmünde olmasıdır. Onun, zâlimlerin zulûmlerini mazlûmlardan def etmesi gerekir. “Eger eyle olmaya Tangrı kölgesi dimege yaramaya ve halîfâlık müyesser olmaya”

Bu sıfatın gereği olarak, pâdişâh “*Hak buyrugıyla iş*” görmeli, “*şeri’at yolınca*” gitmeli ve “*hevâya mutâba’at*” etmemelidir. Memleketinin insanlarını korumalı, onlara adâletle davranmalıdır. Ancak bu şekilde, “*Allahu ta’âlânun hilâfetine*” lâyık olabilir. Eğer aksini yaparsa, yâni zulme dalar, kendi hevâ ve hevesine uyar, Allah’ın emirleri hilâfına hareket ederse, Allah’ın kahrı ve azâbı, bir demir gibi kendisini kuşatır; o, kendi kendisinin iblisi olur. Nitekim, bir âyette “*Allah’ın la’neti zâlimler üzerinedir*” (Kur’an, A’râf:44) buyurulmuştur (Kenzü’l-Küberâ, 1991:64).

Şeyhoğlu, üzerinde durduğumuz eserin ikinci kısmını da pâdişâhların ve *ulu beğlerin* muhtelif hâllerine ayırmıştır: “*Pâdişâhların siretlerinde ve hâletlerinde ki her tâyife-y-ile ne resme mu’âmele etmek ve cemî’ halka nicesi şefkat göstermek gerek*”

Yazarımız, bir tür soru niteliğindeki bu mevzû incelemeğe geçmeden önce, yine konuyla ilgili âyet ve hadisler aktarmayı ihmâl etmez. Kur’an’da, “*Şüphesiz Allah adâleti, iyiliği ve akrabalara vermeyi emreder. Çirkin ve kötü şeylerden, azgınlıktan men’ eder. İyice düşünesiniz, diye size (böyle) öğüt verir*” (Kur’an, Nahl:90) buyurulmuştur. Hadiste ise, “*Kıyâmet gününde Tanrı katında en fazîletli olan, âdil ve şefkatli imâm (hükümdar); en kötü, en aşağılık olan ise zâlim imâm (hükümdar)*” denilmiştir.

Bu çerçevede, bir “*pâdişâhun üç hâleti*” vardır: *Nefsi* ile kendisi arasında olan durumu, *askeri* ve *ra’iyyeti* (tebeası) ile kendisi arasında olan durumu, kezâ *Tanrısı* ile kendisi arasında olan durumu. Pâdişâh bu üç hâlde de âdil olmalı, ihsanda bulunmalı, yoksulları gözetmeli; fuhuştan, gayr-i meşrû işlerden ve zorbalıktan kaçınmalıdır. Söz konusu üç durum (*hâl*) kısaca şu şekilde hülâsa olunabilir:

1. Pâdişâh, öncelikle kendi *nefsine* karşı âdil olmalıdır. Allah’ın birer ihsânı olan ellerinin, ayaklarının ve bütün uzuvlarının haklarına riâyet etmelidir; ibâdette üzerine farz kılınanları ve sünnetleri yerine getirmeli, nefsinin arzûlarına uymamalı, hislerine hâkim olmalı; yalandan, sonunda utanca vesîle olacak kötü sözlerden, gıybet ve iftirâdan, küfürden, zinâdan, fisk ve fücûrdan, zulûmden ve bunlara benzer şeylerden uzak durmalıdır. Sultanın sözü de, fiili de dürüst olmalıdır. Öncelikle kendisinin pâdişâhı olmalıdır. Onun eli, ayağı ve diğer uzuvları, nefsi, gönlü, zâhir ve bâtın hisleri hakîkî tebeası (*ra’iyyeti*) durumundadır; dolayısıyla o, evvelâ bunlara pâdişâh olabilmelidir. Buna *hâs* (husûsî) *pâdişâhlık* denir. Husûsî tebeasını Allah’ın hükmü ve fermânı dâiresinde yönetmeli, onların bu dâirenin dışına çıkmalarına müsaade

324 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

etmemelidir. Ancak böyle bir sultanlıkta muvaffak olan, kendi dışında olanlara hükümdarlık edebilecek duruma yükselebilir.... (Kenzü'l-Küberâ, 1991:66-68).

2. Şeyhoğlu, hükümdarların kendileri ile yönettikleri insanlar arasındaki ilişkiler üzerinde bilhassa durur. Ona göre, pâdişâh (hükümdar), kendi *nefsine* karşı olduğu gibi, askerine ve tebeasına (*raiyyetine*) karşı da *adâlet* ve *insâf* dâiresinde hareket etmek durumundadır. Bu, hükümdarın tebeasına karşı vazîfesidir. Bu vazîfenin esâsı, güçsüzü güçlüye ezdirmemektir. Hükümdar, gerçek bir hükümdar olabilmek için, halkı arasında zulme yol vermemeli; fakirlere, kimsesizlere, zayıflara kol-kanat germeli, hepsine ihsanda bulunmalı; muhtaç durumda olan çoluk-çocuk sâhiplerine, dervişlere himmet ve yardım etmeli; ilim adamlarını vakarlı tutmalı, desteklemeli; talebeye ilim öğrenme imkânları hazırlamalı, bunların ihtiyaçlarını karşılamalı; *sâlih*, *âbid* ve *zâhid*leri muhterem ve mübârek görmeli, sık sık durumlarını kontrol edip gönüllerini hoş tutmalıdır. Hükümdar, dünyânın *sâlih*lerin, *âbid*lerin ve *zâhid*lerin "*nefeslerinin ve ihlâslarının berekâtıyla*" ayakta durduğunu unutmamalıdır. Her yardımı, yerli yerinde, lâyıık olana lâyıık şekilde etmeli, herkesin şânına ve vakarına uygun ihsanda ve muâmelede bulunmalı, 'yardım ediyorum' zannıyla kimseyi incitmemelidir. Zirâ böyle bir durum, yardımı mânâsız kılar:

"Gerçi ihsân eylerem dir her kim ol sultân-durur

Eylügi yirlü yirine eylemek ihsân-durur

Eşgege atlas çul örtüp, İsiye şâl geydüren

Ol sanur ihsân ider ihsân degül tuğyân-durur"

Şeyhoğlu, bu tavsiyelerden sonra, bir noktaya daha dikkati çeker. O da, bütün bu yardımların, helâl yoldan kazanılmış mal üzerinden edilmiş olmasıdır. Yazarımız, sultânın tebeası ile ilgili burada kısaca hulâsa ettiğimiz düşüncelerini ifâde ettikten sonra, bütün bu yapılanları ve bilhassa *adâleti*, "*memleketin devâmı*" için mutlak gerekli sayar; bunlar ülkenin *sebâtının mihlâridur*". Nitekim, hadiste "*adl ve pâdişâhlık ikizlerdür*" buyurulmuştur.

Şeyhoğlu'na göre, hükümdar, her fırsatta tebeasının yükünü azaltmaya, memleketi sulh ve selâmet içinde tutmaya gayret sarf etmelidir. Kendisinden önce konulan ve halk için faydası âşikâr olan güzel uygulamaları, âdetleri, kânunları devam ettirmelidir. Bunları ilk çıkaran hükümdara Allah tarafından verilen *ecrin* (sevâbın) aynısının kendisine de verileceğini unutmamalıdır. Kendisinden önce ihdâs olunmuş bir kötülüğü, ağır yükleri ve zararlı *bid'at*leri tebeanın üzerinden kaldırmak da, aynı şekilde, Allah'ın mükâfâtıyla karşılığını bulacaktır.... (Kenzü'l-Küberâ, 1991:69-73).

Ev idâresinden veya âile reisliğinden devlet yönetimine kadar, İslâm dünyâsında yönetimden söz edildiğinde sık sık aktarılan bir anlayışı, Şeyhoğlu da zikretmeden geçmez: "... *bilmek gerek ki pâdişâh çoban bigidür ve kalan halâyık sürü bigidür*"

Yâni, pâdişâh çoban, onun dışında kalanlar ise sürü gibidir. Çobana sürüyü kurttan ve her türlü kötülükten koruması nasıl vâcipse, pâdişâha da yönettiği insanları koruması, kötülüklerden uzak tutması vâciptir. Nasıl, çoban sürüsündeki boynuzlu hayvanların boynuzsuz hayvanları hırpalamasına izin vermemek durumunda ise, pâdişâh da idâresi altında yaşayan insanlar arasındaki güçsüzleri güçlülere ezdirmemek mecbûriyetindedir.

Aynı durum, sâdece *re'âyâ* için söz konusu değildir. Hükümdar, ülkeyi korumak, cihat etmek ve Allah'ın ismini dünyâya yaymak için kullanmak durumunda bulunduğu asker (ordu) arasında da adâleti gözetmeli, haksızlığa meydan vermemeli, takdiri gerekenleri takdir etmeli, dirliğe hak kazananları bundan mahrum bırakmamalı, herkese hak ettiğinin karşılığını vermelidir ki, ordu kendisine sâdik kalsın; askerler nezdinde sevgisi ve îtibârı olsun.

Bu noktada Şeyhoğlu, sözü Osmanlı sultanlarına getirerek, bir bakıma kendi ideal devlet adamı (hükümdar-sultan) tipinin niteliklerini sıralamış olur: “*Yeryüzünde sultanların sultânı, yeryüzünün İskender’i, baş kaldıranların ve isyâncıların islâh edicisi, kâfirlerin ve müşriklerin kökünün kazıyıcısı, fetihler sâhibi ta’zîme mazhar olmuş pâdişâhlar pâdişâhı, karaların ve denizlerin hâkimi, arzû ve isteklerine kavuşmuş büyük Sultân Osmân Han oğlu Orhan Han’ın oğlu Murâd Han’ın oğlu Ebâyezîd Han*” ... “*zamânında İslâm gâlib ve küffâr mağlub, mazlûm mergûb ve zâlim menkûb*” olmuştur. Tıpkı onlar gibi diğer pâdişâhlar da “*mazlûmları zâlim elinden kurtarmağa*” çalışmalı, “*müslümânları küffârdan saklamağa*” gayret etmeli ve ülkelerini korumalıdır ki yedikleri, içtikleri helâl olsun. Kâfirleri İslâma dâvet etmek, dâvete uymazlarsa onlarla savaşmak ve “*küfr diyârını*” İslâma açmak, onlar için de farzdır (Kenzü'l-Küberâ, 1991:73-75).

Şeyhoğlu'na göre, her sınıftan devlet hizmetlileri, bilhassa bir takım *nâyibler*, *câhil kâdılar*, *sübaşılar*, *kethudâlar*, bâzı iş erleri (*ameldârlar*), *âhiler*, *rindler*, *harâmîler* ve *fesâd ehli*, fırsatını bulunca ellerindeki gücü kullanarak İslâma zarar vermeye, müslümanlara eziyet etmeğe yönelebilirler. Pâdişâh, ülke idâresini bütünüyle bunlara terk etmemeli, onları kendi hâllerine bırakmamalı, dâimâ teyakkuz hâlinde olmalıdır. Hükümdâr, kıyâmet gününde, büyük küçük, idâresi altındaki bütün mahlukâtın durumunun ve olup bitenlerin hesabının kendisinden sorulacağını unutmamalıdır... Devlet yönetimine ortak olanlar arasındaki kötü niyetliler, ola ki ülkede *bid'atler* ihdâs edebilirler, kânunsuz ve ağır vergiler koyabilirler, *harâcları* artırabilirler, işleri rastgele yapabilirler, korkutarak günâhsız kimseleri suçlu duruma düşürebilirler; “*yetimlerin ve vereselerin mâlına el*” uzatabilirler, haksız işlere girişebilirler, “*yolculardan bâc*” almaya kalkışabilirler, ticâret erbâbına haksız yükler yükleyebilirler, evkâf malına el uzatabilirler; ilim ehline, fakirlere, *seyyidlere*, *zâhid*, *âbid* ve *sâlihler*e kötü davranabilirler; ihtiyaç sâhiplerini pâdişâha yaklaştırmayabilirler, pâdişâhın hayır ve *hasenâtının* önünü tıkayarak ihtiyaç sâhiplerine ulaşmasını engelleyebilirler. Bu tür hareketlerden dolayı zarar görenlerin vebâli de bunlara göz yuman veya devlet hizmetinde çalışanları yeterince murâkaba etmeyen hükümdara âittir. Dolayısıyla,

236 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

hükümdar, bu tür işlerin işlenmesine fırsat vermemelidir. Kezâ, emri altında çalışanlar, pâdişâhı gayr-i meşrû yollara sevk edebilirler. *Ra'îyyetin* sırtından mal, mülk ve servet edinmeyi kendisine güzel gösterebilirler. Pâdişâh, bu konuda da uyanık olmalı, onlara gözü kapalı uymamalıdır. *Ârif*, her şeyden haberdar ve nazar sâhibi bir pâdişâh, bu gibi "*müfsidlerden ve yavuz endişelülerden*" hiç birini kendisine yaklaştırmaz...

Akıllı pâdişâh, bu kokuşmuş, hilekâr ve vefâsız dünyânın, kuruluşundan kendi zamânına kadar kimseye yâr olmadığını bilir. Bu geçici dünyâ için bir karıncayı bile incitmeğe değmez. Öyleyse, Allah'ın birer emâneti olan insanları niçin incitmeli? **(Kenzü'l-Küberâ, 1991:73-82).**

3. Şeyhoğlu'na göre, pâdişâhın yukarıda işâret olunan üçüncü *hâleti*, Tanrı'sıyla kendisi arasında olan *hâlettir*. Kısaca hülâsa olunan *hâletlerde* olduğu gibi, bu konuda da öncelikle *adâlet* gereklidir. Burada söz konusu olan *adâlet*, hükümdârın içinin (*bâtununun*) ve dışının (*zâhirinin*) bir olması, her ikisinin de Tanrı rengiyle renklendirilmesidir. Hükümdar, saltanat ve memleket kemerini sadâkatle kuşanmalı, hem kendisini hem de ülkeyi kendisi için değil, Hak için muhâfaza etmelidir. Bilmelidir ki, hak ve varlık kendisi için değil, sâdece Hak içindir. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*İhsân oldur ki Tanrı'ya tapasın, şöyle ki sen anı görür bigi, ve eger sen anı görmezsen, pes hakikat ol seni görür*" Şu hâlde, hükümdar, bütün fiillerinde Allah'ın kendisini her an gözetlediği şuuru ile hareket etmelidir. Bilmelidir ki, pâdişâhların ibâdet etmesi, nâfile namaz kılmak, nâfile oruç tutmak, Kur'ân okumak, vaktinin çocuğunu halktan uzaklaşarak *uzlette* geçirmek, *halvete* çekilmek değildir. Böyle hareket ederse, halkın ihtiyaçları ve hükümdarca görülmesi gereken işler sekteye uğrar, insanlar perîşân olur; memleket işlerinden ve halkın ahvâlinden haberdar olamayacağı için, etrafa kötü niyetliler ve zâlimler hâkim olur; bu ise memleketin harâbına yol açar...Pâdişâhlar (hükümdarlar) için gerçek ibâdet, farzları ve sünnetleri ifâ ettikten sonra, bütün hizmetkârların, maiyyetinde bulunanların ve kendisine tâbi olanların tamâmının durumunu gözetlemek, her şeyi yerli yerine oturtmak ve memleket işleriyle uğraşmaktır; memleket insanların durumlarıyla yakından ilgilenmek, müslümanların ve müslümanlığın haklarına riâyet etmek; Allah'ın kullarını idâre ederken, pâdişâhlık ahkâmını uygularken, bütün fiillerinin Allah tarafından gözetlendiği şuuruyla hareket etmek, kendi hevâ ve hevesine uymamaktır. Hülâsa, kısa bir süre de olsa, halkın işleriyle uğraşmaktan vazgeçmemektir. Kezâ, hükümdâr, hem kendisine, hem de memleketine *ucb ve kibrle*, yâni büyülenerek, gururlanarak, azamet göstererek değil, tevâzu ile bakmalıdır; gerçekte kendisinin âciz bir kul olduğunu unutmamalıdır. Azamet, kibir, gurur ve benzeri duygular aslında birer *maraz*, birer hastalıktır; bu şekilde hareket etmek Firavun'un, Tanrılık taslayanların âdetidir ki, nefâcisi helâktir. Nitekim, hadiste, "*Gönlünde zerre kadar kibir olan cennete giremez*" buyurulmuştur **(Kenzü'l-Küberâ, 1991:82-88).**

Şeyhoğlu, hükümdarların tek başlarına bunca işin altından kalkamayacaklarını unutmaz. Bu sebeple, sultan devlet yönetiminde başkalarının yardımına da muhtaçtır.

Bunların başında *vezir* gelir. Hükümdar, ülke içinde bedendeki *gönül*; *vezir* ise, *gönüle* yol gösteren *akıl* gibidir. Kâmil bir *akıl*ın yol göstericiliği olmadan *gönül* nasıl çâresiz kalırsa, kâmil bir *vezir* edinmeyen hükümdar da öylesine çâresizdir. Pâdişâhlar, kendilerine akıllı, âdil, insafı, dünyâdan haberdar, muktedir, himmet ve re'y sâhibi, mürüvvet ehli, güvenilir, seçkin, iş başarıcı, iş bilici, iyi huylu, temiz îtikatlı ve müşfik kişilerden *vezir* edinmelidirler. Devlet yönetimi ile ilgili bütün işleri, onunla müşâvere ve müzâkere etmeli; diğer devlet erkânının, taşra yöneticilerinin ve yönetilen halkın durumlarını, işlerini onunla görüşerek, her konuda onun düşüncesini alarak karar vermelidir... Suçluların cezâlandırılmalarında nasıl ihmâlkâr olmamak lâzımsa, mükâfâlandırmak gerektiğinde de işi ağırdan almamak gerekir. Aksi takdirde ülkeyi *adâletsizlik* kaplar, devlet işleri çığırından çıkar, etrâfi zulüm ve haksızlık kaplar; hakkının korunacağından emin olmayan *ra'iyetin* kendisine güveni kalmaz. *Adâlet* tam tesis edildiğinde, kimse, yaptığıнын yanına kâr kalmayacağını bilir. Bununla birlikte, hükümdar gerek cezâlandırırken, gerekse mükâfâtlandırırken aşırıya kaçmamalı, *ifrata* ve *tefrite* düşmemelidir. Bilmek gerekir ki, işlerin en iyisi, *ihtiyattır*, orta yoldur; suhûletle hareket etmek, öfkeye kapılmamak, mülâyemeti elden bırakmamak lâzımdır. Pâdişâh ne savurgan (müsrif), ne de cimri olmalıdır. Malı ve serveti lüzümsüz harcamak nasıl *israf* ise, gerektiğinde harcamaktan kaçınmak da cimriliktir; ikisi de pâdişâhlara yakışmayan davranışlardır; *israf* da, *cimrilik* de birer hastalıktır. Mal, servet ve hazîne, ihtiyaç hâlinde, lüzûmlu yerlerde kullanılmak için biriktirilir; karşısına geçip seyretmek için değil. Allah'ın verdiği nîmetleri, onun kullarından sakınmak, hükümdara, onun *zillu'llâhlığına*, Allah'ın yeryüzünde gölgesi oluşuna uygun düşmez (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:88-91**).

Peki, hükümdar bütün bu işleri sâdece *vezir*le mi yürütecektir? Elbette hayır... Hükümdarın devlet yönetiminde *vezir*den başka kişilere de ihtiyacı vardır. Devlet işlerinde, ülke içinde olup bitenleri *vezir* nasıl hükümdardan gizlememek durumunda ise, diğer devlet hizmetlileri de aynı şekilde hareket etmek durumundadırlar. *Vezir*, pâdişâh için nasıl *gönüle* yol gösteren *akıl* gibi ise, diğer devlet erkânı da vücuttaki diğer uzuvlar gibidirler. *Müstevfi*, *müşerref*, *nâzır*, *âriz*, *münşî*, *hazînedâr*, *silâhdâr*, *çavuş*, *emirâhûr*, diğer iş erleri ve mansıp sâhipleri gövdedeki hisler gibidirler. Nasıl sultan *gönül* ve *vezir* ona *akıl* durumunda ise, diğer devlet hizmetlileri de vücuttaki *göz*, *kulak*, *burun*, *ağız*, *deri*, *his*, *hayâl*, *vehim*, *hâfıza* ve benzerleri gibidirler. Bu uzuvların her biri vücutta nasıl ayrı ayrı işler görüyorlarsa, söz konusu elemanlar da devlet içerisinde, halk arasında bunlara benzer işler görmek durumundadırlar. Bunların her birinin, kendilerine havâle olunan işleri hilesiz, yalansız, zulme sapmadan ve eksiksiz îfâ etmeleri gerekir. Hükümdâr, pâdişâhlığın bunlarsız olmayacağını bilmelidir. Şu hâlde “Pâdişâha vâcibdür ki her bir mansıb ehlinün hâlin ve diyânetin ve emânetin ve içi arılığın ve lâyıklığın ve ehliyyetin bildüğinden sonra, her bir kişiyi işlü işine *nasb eyleye* ve *temkîn vire* ve *dem-be-dem* bunların *ahvâlından haberdâr ol-u dura* ki *yyilüp cür'et* ve *tecâsür göstermeyeler* ve *ham tama' ipine boyun virmeyeler*. *Ve ne ki etmek* ve *iktâ* ve *bunların dirligi* ve *tîmarı ola tamâm buyuralar*. *Tâ zarûrî ihtiyâcdan emânetlerin hıyânetlere mübeddel itmeyeler*” Pâdişâh, kendisinin mansıp verdiği

328 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

kimselerin ne yaptıklarını gözetmezse, sonunda ülkesi harap olur (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:92-94**).

Burada kısaca hülâsa olunan işler, pâdişâhın kendisi ile Tanrı'sı arasında olan işler (*hâlet*) cümlesindedir. Hükümdar, bu işlerin îfâsı sırasında ortaya çıkacak kusurlar yüzünden, kendisini dünyâda sorguya çekecek bir merci' olmadığını düşünüyorsa, bilmelidir ki, âhirette, *hesâb gününde* mutlakâ sorumlu tutulacaktır...

Şeyhoğlu, hükümdarlık ve hükümdarla ilgili düşüncelerini aktardıktan sonra, onun dîni duygularını, iç dünyâsını etkileyecek ve fiillerinin Allah'ın murâdı istikâmetinde tezâhürünü sağlayacak bir takım öğütlere yönelir. Yazarımız, yukarıda işaret olunan *gönül* benzetmesini yeniden ele alır: Bilmelidir ki, hükümdar cihânda, gövdedeki *gönül* gibidir; o *salâh* üzere olduğu zaman cihân ehli de *salâh* üzere olur; o *fesâda* bulaşmışsa, insanlar da *fesâd* üzeredirler. Nitekim, "*İnsanlar sultânlarının dînine uyarlar*" denmiştir; yâni onu kendilerine örnek edinirler. Şu şiir bu hakîkati dile getirir:

*"Sa'âdet ister-isen gönlünü müsülmân id
Gönül selîm olıcak gövde hep selâmet bulur
Ne'üzübillâh eger hod bunun hilâfi ola
Gönül ü gövde kamu âleme melâmet olur"*.

Sultân, kendisine vekil edineceği akıllı bir vezir bulduktan sonra, ona tam mânâsıyla îtimat etmelidir. Tabî ki, vezir de bu îtimâdı kötüye kullanmamak durumundadır. Pâdişâh refâh ve ferâgat ile cihangirlik etmelidir; bu, saltanatın nâmûsu ve mertebesidir. O, kendisine lâıyk bir vezir bulduktan sonra, sık sık onun işine karışmağa kalkışırca, cihangirlikten ve sultanlık nâmûsunun şartlarından uzaklaşmış olur; memleketin ve *ra'îyyetin* ahvâli kötüye gider, bozulur:

*"Hem vezîr olsa kimse hem sultân
Bu iki mansıba irer noksân
Şah vezîr olsa mansıbın yanılır
Şahlığ idse vezîr işin yanılır"*

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "*Allah bir memlekete hayır dileyeceği zaman, o memleketin pâdişâhına sâlih bir vezîr verir ki, hakkı unuttuğunda kendisine hatırlatsın*" Şu hâlde, "*vezîr lâıyk ve yaraşğ olsa gerek*"tir.

Sultân, *hayır* işte acele etmeli, *hasenâtın* kapısını açık tutmalıdır. Böyle yapmazsa, bilmelidir ki, ondan evvel *ecel sultânı* tuzağını kurar, o tahtını terk etmek zorunda kalır, yerine başkaları oturur; bunca yıl emek vererek kurduğu mülk ve topladığı mal, oturduğu taht ve Allah'ın kendisine kutlu kıldığı baht düşmanlarının eline geçer. Artık

iş işten geçtikten sonra, pişmanlık ve hüsrân da fayda vermez. Kendisinden önce gelip geçmiş hükümdarların durumlarını hatırlayan ve ülkesini bu şuur içinde idâre eden sultânın, yolunu şaşırması ve çâresiz kalması mümkün değildir. Hükümdar, fiilleriyle, Allah'ın lânetini üzerine çekmemeli, ilâhi rahmetten ve destekten uzak kalmamalıdır. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur: “Allah onların kalplerini, kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri önünde de bir perde vardır (hakîkati göremezler), onlar için elim bir azap vardır” (Kur'an, Bakara:7). Hükümdâr, gönül gözünü açık tutmalı, bu âyette zikrolunan kimselerin durumuna düşmemelidir.

Peygamber, bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Bir insan öldüğü zaman, ameli kesilir, yâni amel defteri kapanır. Ancak üç hususta kendisine sevap yazılmaya devam olunur: Sadaka-i câriye, başkalarının faydalanacakları ilim ve hayırlı bir evlat”

Sultan, uyanık olmalı; bu hadiste zikrolunanları gerçekleştirmeye çalışmalıdır... Bilindiği gibi, sadaka-i câriye, İslâm dünyâsında vakıf tesis etme, hayır eserleri yapma olarak yorumlanmıştır. Bu anlayışla, hükümdarlarla birlikte maddî imkânları müsâit olanlar, insanların faydalanmaları için câmiler yaptırmışlar, mektepler ve medreseler açmışlar, hastahâneler kurmuşlar, hamam ve çeşmeler binâ ettirmişler; fakirlerin, yolcuların, kimsesizlerin gıdalanmaları için imârethâneler, aş-evleri tesis etmişler; hattâ Osmanlı devletinin çeşitli şehirlerinde görüldüğü üzere, kış aylarında kuşların açlıktan ölmemesi, beslenebilmeleri için bile vakıflar tesis etmişler; kurdukları eğitim-öğretim yuvalarında insanların ilim ve irfan öğrenmelerini sağlamışlardır...

Vakıf tesisi konusu üzerinde uzun uzadıya duran Şeyhoğlu, her sultanın, ülkesini bu tür eserlerle süslemesini; bu dünyâdan göçüp gittikten sonra da, kendisinin hayırla anılmasına vesîle olacak fırsatları değerlendirmesini öğütler. Mal ve mülk, insana Allah tarafından verilmiştir; onda diğer bütün insanların hakkı vardır. Bu sebeple, sultanlar cimrilik etmemeli, hakkı hak sâhiplerinin istifâdesine sunmalıdır. Bu dünyâdan göçüp gittikten sonra, kendisine verilen sınırsız ihsânın hesabının sorulacağını unutmamalıdır. Yetiştireceği ve kendisinden sonra yerine geçecek olan oğullarını da bu anlayış ve şuurla yetiştirmelidir. Hattâ, tebeasının da aynı şuur ve anlayışla yetişmesine imkân hazırlamalıdır. Bilmelidir ki, onların iyi veya kötü fiillerinin sorumluluğu da kendine âittir; kıyâmet gününde bu hususta da sorguya çekilecektir. Hükümdar her hususta âdil ve merhametli olmalıdır. Nitekim, bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Kıyâmet gününde Allah indinde insanların en kötüsü zâlim ve merhametsiz devlet adamıdır” Kezâ, “Tebeasına nasihat etmeyen hiç bir emir yoktur ki kendisini cehenneme sürüklemesin” Yine başka bir hadiste de, “Allah yanında makam itibâriyle en yüksek olan âmir, [yâni] halîfe söylediğinde doğru söyleyen, hüküm verdiğiğinde adâleti gözetken ve merhamet umulduğunda merhamet eden kimsedir” (Kenzü'l-Küberâ, 1991:95-105).

II. Vezirler, Kalem Ehli ve Nâyibler

Yukarıda hükümdarlar üzerinde durulurken, zaman zaman onun etrâfında yer alan diğer devlet adamlarıyla ilgili bilgiler verildiğini gördük. Şeyhoğlu, üst seviyedeki diğer

330 BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI

devlet adamlarının niteliklerini *vezir*, *kalem ehli* (bürokrat sınıfı) ve *nâibler* başlığı altında ayrı bir bölümde ele almıştır. Ona göre, bir hükümdar ve bir devlet için *vezir*, olmazsa olmaz elemanların başında gelmektedir. Nitekim, bir âyette belirtildiğine göre, Hz. Mûsâ, Allah'tan "*Kardeşim Hârûn'u, O'nunla arkama kuvvet gelsin, O'nu işimde bana arkadaş et ki, seni çok tesbih edelim*" dileğinde bulunmuştur. Bu arkadaş, hükümdar için *vezir*dir. Bir hadiste de, "*Cenâb-ı Hak bir sultâna hayır dilediğinde ona sâlih bir vezir ihsân eder; bu sultân Allah'ı unutup hatırlar, hatırında olduğu zaman da yardımcı olur*" buyurulmuştur. *Vezir*, hükümdarların *akıl hocası* gibidir. "*Vizâret saltanatın diregidür ve memleketün ulu rükni ve geregidür ve cemî' enbiyâ aleyhisselâm vezirün ve müşirün muhtâcıydılar*" Saltanatın ve memleketin ulu direği olan *vezire* sâdece hükümdarlar değil, bütün peygamberler ihtiyaç duymuşlardır. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer de –bu iki büyük sahâbe, peygambere vazîfesinde en büyük yardımcı olmuşlardı– Hz. Muhammed'in *veziri* gibi idiler. Bu sebeple bir hadiste, "*Cenâb-ı Hak gökte ve yerde vezir verdi. Gökteki Cebrâil ve Mikâil aleyhisselâm, yerdeki ise Ebûbekir ve Ömer'dir*" buyurulmuştur.

Bir memlekette *kâmil*, *müşfik*, *muhterem* bir *vezir* yoksa, orada pâdişâhlığın heybeti ve "*yaraşığı*" olmaz. Hükümdarlık, olgun, şefkatli ve kendisine saygı duyulan bir *vezir*le tamam olur. Bir benzetme yapılacak olursa, pâdişâh *çadır* (*hayme*), "*re'y*" sâhibi, "*firâset ehli*" ve "*hikmet bilici*" *vezir* ise, o *çadırın* orta direği gibidir; irili ufaklı *beğler* ve *sübaşılar* ise bu *çadırı* kazıklara bağlayan iplere benzerler; bu ipleri bir birine bağlayan daha küçük ipler vardır ki, bunlar da *leşker* (asker) gibidirler; *nâib* (vekil) ve *âmiller* (vâli veya mutasarrıflar) ise, söz konusu iplerin geçirildiği halkalara benzerler; söz konusu *çadırın* kazıkları ise "*pâdişâhun adli ve insâfi* durumundadırlar.

Şeyhoğlu'na göre, *adâlet* ve *insâf* ülke idâresinin temelidir... Bu düşünce, bugün de tartışmasız geçerliliğini koruyan '*adâlet mülkün temelidir*' anlayışını hatırlatır... Bir ülkenin çok sayıda *askeri* bulunabilir; dirâyetli *veziri*, *nâibleri*, *sübaşıları* mevcut olabilir; fakat *adâlet* ve *insâf* yoksa, böyle bir ülkenin varlığını sürdürmesi, ayakta kalması mümkün değildir. Bir *çadır* için gerekli her türlü malzeme bulunmasına rağmen, yere sâbitleyecek *kazıklar* olmadan onu ayakta tutmak nasıl mümkün değilse, *adâletin* ve *insâfin* olmadığı bir ülkeyi ayakta tutmak da, aynı şekilde, imkânsızdır. Nitekim, "*pâdişâhlık bâkî olur küfr-ile adl olıcak ve illâ bâkî olmaz îmân-ıla zûlm olıcak*" denmiştir. Yâni, bir ülkenin insanları Allah'ı inkâr ediyor olsalar da, ülkelerinde İslâm'dan eser bulunmasa da, eğer ülke yönetiminde *adâlete* varsa, o ülke varlığını sürdürebilir; aksine, eğer bir ülkenin insanları Allah'a inanmalarına rağmen, *adâleti* gözetmiyor ve zulme sapıyorlarsa, o ülkenin ayakta kalması mümkün değildir (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:106-107**).

Şu hâlde, *adâlet* ve *insâf* her şeyin başı demektir. Bu hususta *vezire* çok iş düşer. Pâdişâhlık direği olan *vezir*, taşıdığı hasletler bakımından ne kadar yüce, ne kadar sağlam ise, saltanat *çadırı* da o ölçüde heybetli ve sağlam olur. *Çadırın* ayakta kalabilmesi için *direğın*, *dosdoğru*, *yüce* (yüksek), sâbit duracak nitelikli (*sebât*) ve

dayanıklı (*tahammül*) olması gerekir; bunlar bir direkte bulunması gereken husûsiyetlerdir. Tıpkı bunun gibi, *vezirin* de bir takım hasletleri olmalıdır. Bu hasletleri, *Tanrı, pâdişâh* ve *ra'yyet* (tebea) ile ilişkileri bakımından üç noktada toplamak mümkündür: *Vezir*, tıpkı çadır direği gibi, üç noktada toplanan ilişkilerinde *doğruluk, yücelik, sebât* ve *tahammül* üzere olmalıdır.

Vezirin burada ifâde olunan üç noktada toplanan hasletlerini şu şekilde hulâsa etmek mümkündür:

Evvêlâ *vezir*, Tanrısı ile olan ilişkilerinde *dosdoğru* olmalıdır. Çünkü, Allah, “*Emrolunduğun gibi doğru ol; seninle beraber tevbe edenler de. Taşkınlık etmeyin; çünkü Allah yaptığınızı görmektedir*” ((**Kur’an, Hûd:112**) buyurmuştur. Kezâ, başka bir âyette de, “*İşte bu benim doğru yolumdur, ona tâbi olun (gidin)* (**Kur’an, En’âm:153**)” buyrulmuştur. Aynı şekilde, “*Kim Allah için Allah yolunda bulunsa, Allahu te’âlâ onun her şeyine yeter*” denmiştir. Şu hâlde, *vezir*, her işinde Allah’ın emir ve yasaklarına uymalı; ülke yönetiminde ve *ra'yyet* işlerinde doğruluktan ayrılmamalıdır (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:108**).

İkinci olarak *vezir*, *yüceliği* şîâr edinmelidir. *Ra'yyete* karşı himmetli olmalı, malın-mülkün câzibesine kapılmamalı, dünyâyı ve dünyâlığı kalıcı sanmamalı, harama el uzatmamalı, her şeyin geçici olduğunu unutmamalıdır. Dünyânın ve dünyâ malının, âhîret için, ebedî saadet için hazırlık vesilesi olduğunu bilmelidir. Sonunda pişmanlık duyacağı yollara sapmamalıdır ki, son pişmanlık fayda vermez (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:108-110**).

Üçüncüsü *vezir*, *sebât* ehli olmalıdır. Hem din, hem dünyâ işinde dürüst ve sâbit-kadem olmalı, vezirlik işini “*hakk-ıçın*” yapmalı, *halktan gelebilecek yergilere, sövgülere* aldirmamalı, sebat etmeli ve kimseden korkmamalıdır. Nitekim, Allah, “*Allah yolunda çarpışanlar, hiç kimsenin yermesinden çekinmezler*” (**Kur’an, Mâide:54**) buyurmuştur.

Dördüncü olarak *vezir*, *tahammüllü* olmalıdır. Vezirlik, ulu bir iş, büyük bir emânettir. Nitekim Allah, “*Biz, o emâneti göklere, yere, dağlara verdik, korktular, onu üzerlerine almaktan çekindiler*”(**Kur’an,Ahzab:72**) buyurmuştur. Vezirlik de bir emânettir; kendisi ehil olduğu için, Allah ona nasip etmiştir. Kezâ, “*Şüphe yoktur ki Allah, emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adâletle hükmetmenizi emreder; ne iyi şeydir o ki Allah size onunla öğüt veriyor. Belli ki Allah her şeyi iştirici ve görücüdür*”(**Kur’an, Nisâ:58**) buyrulmuştur. Aynı şekilde, vezirlik tahammül gerektiren bir iştir (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:110-111**).

Vezir, kendisi ile pâdişâh arasında cereyân eden ilişkilerde de aynı hasletlere riâyet etmelidir. O, her şeyden önce *doğruluk* üzere olmalıdır. İçi ve dışı bir olmalı, ikiyüzlülük etmemeli, pâdişâhtan hiç bir şeyi gizlememeli, bunun bir çeşit ihânet olduğunu bilmelidir. Pâdişâhın sözlerini ve fiillerini tartışma konusu yapmamalı, onu

332 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

çekiştirmemeli, halk arasında pâdişâh aleyhine dedi-kodu çıkmasına fırsat vermemeli, nifaka yol açmamalı; her işte, her sözde pâdişâha doğruyu söylemeli, onu yanlış yollara ve kararlara sevk edecek davranışlardan kaçınmalıdır. Pâdişâhı can kulağıyla dinlemeli, onu anlamaya çalışmalıdır. Vezir, pâdişâha bir söz söyleyeceği, devlet işleriyle ilgili bir bilgi aktaracağı veya ondan bir fikir alacağı zaman, onun “*vaktini ve fırsatını*” gözlemeli, öfkeli vaktinde mühim işleri ve fikirleri kendisine aktarmamalıdır; öfke sebebiyle ola ki doğruyu dinlemeğe tahammül edemez, yanlış sözler sarf eder, uygunsuz hareketlerde bulunabilir...

Kezâ vezir, pâdişâh hizmetinde iken, *yüceliğe* sarılmalı, âli-himmetli ve tok gözlü olmalıdır; hasislik, tamahkârlık etmemeli, kimseye iltimâs göstermemeli, himmeti ve vakarı elden bırakmamalı, dünyâ malının geçici olduğunu unutmamalıdır.

Aynı şekilde vezir, pâdişâhla ilişkilerinde *sebatlı* olmalıdır. Pâdişâh hizmetinde iken *vefâkâr* olmalı, ahde vefâ etmeli; pâdişâhın düşmanlarına karşı, her zaman onun yanında olmalı, hukûkunu korumalı; onun aldatılmasına göz yummamalı, her zorluğa karşı koymalı, kısacası güçlülere, sıkıntılara sebat etmelidir.

Yine vezir, pâdişâhla ilişkilerinde *tahammüllü* olmalıdır. Göreceği işler ne kadar ağır, problemler ne kadar güç olursa olsun yılmamalıdır. Olur ki, pâdişâh tehevüre kapılıp kötü, ağır ve hatâli sözler söyleyebilir. Vezir, pâdişâhın her türlü cevrine katlanmalı, hemen düşmanlık yoluna sapmamalıdır. Ülkeye düşmanlar saldırmaya kalkışacak olursa, güçlülüklerden yılmamalı, gerekli tedbirleri almakta, ordu toplamakta sıkıntıdan kaçınmamalı, zorluklara göğüs germelidir. Kendisine vezirlik gibi ağır bir yük yüklenmiş olduğunu unutmamalıdır (**Kenzü'l-Küberâ, 1991:112-117**).

Bilmek gerekir ki, vezir, işlerinde sâdece Allah’a ve pâdişâha karşı sorumlu değildir. O, Allah ve pâdişâh ile olan ilişkilerinde taşımak zorunda olduğu hasletleri *leşker* (asker-ordu) ve *ra’iyyet* (halk) arasındaki ilişkilerinde de korumalı; *doğruluk*tan, *yücelikten*, *sebâtan* ve *tahammülden* uzaklaşmamalıdır.

Kezâ vezir, öncelikle *doğruluk*la iş görmelidir. Gerek maiyyetinde olanlara, gerekse reâyaya karşı *âdil* ve *insaflı* olmalıdır. Bir kişiyi bir işe veya bir mansıba yerleştireceği zaman, önce onun hakkında iyi bir araştırma yapmalı, o kişinin söz konusu işe ve mansıba lâıyk olup olmadığını tedkik etmeli, her işe ve her mansıba lâıyk olanı getirmelidir; mevki ve makam sâhiplerinin süüstimallerine göz yummamalı, rüşvete yol vermemelidir. Kendiliklerinden gelip iş isteyenler veya mansıp talep edenler, çoğunlukla işe ve mansıba lâıyk olmayanlardır. Bunlar, kendilerinin bir mevkie getirilmeleri için her türlü yalana, hileye ve madrabazlığa başvurur, göze girmeye çalışabilirler. Bunlara kanmamak gerekir. Gerçek ehliyet sâhipleri kendiliklerinden vazîfe talep etmezler; onlar aranıp bulunmalarını beklerler. Vezir, gerçek iş erbâbını arayıp bulmalı, vazîfeleri böylelerine havâle etmelidir.

Ellerinde devlet gücü olanlar –vezirler, nâibler, hâcibler ve benzerleri- işi ehline

vermedikleri zaman, vazîfe verdiklerinin açgözlülükleri yüzünden devletin düzeni bozulur, halkın işi görülmez olur, etrâfi *zulüm* ve *adâletsizlik* kaplar. Ehliyetsiz olanların fiillerinden, onları söz konusu işlerin başına getirenler ve dolayısıyla pâdişâhlar sorumludurlar.

Vezirler, pâdişâhlık çadırının direkleri olduklarına göre, ona göre davranmak zorundadırlar. Nasıl ki direk, üzerine yüklenen bütün yükleri taşımak ve buna tahammül etmek durumunda ise, onlar da, vezirlik dolayısıyla yüklendikleri ağır işler altında tahammüllü olmalıdırlar. Gerek maiyyetlerinde çalışanların, gerekse yönetmek durumunda oldukları halkın cevrieleri, kahırları, yükleri altında bıkkınlık ve yılgınlık göstermemeli, onlara karşı şefkat ve merhametli olmalı; öfkeye kapılmamalı, gerektiğinde affetmesini bilmelidirler. Ancak, halkın ve memleketin düzeninin bozulmasına sebep olacak suçları aslâ affetmemelidir. Problemleri, sıkıntıları, henüz ortaya çıkmadan sezmeli, onları önleyecek tedbirleri almalı, her türlü tehlikeye karşı hazırlıklı olmalı; olacağı olmadan önce görmelidirler. Bilmelidirler ki, problemler patlak verdikten sonra, onlara çözüm bulmak çok daha zordur.

Vezirler, ülkeyi pâdişâh adına idâre ettiklerine göre, halkın durumu ile yakından ilgilenmeli; hem din, hem de dünyâ ehlinin hâlini gözetmeli; onların yetişecekleri imkânları ve fırsatları hazırlamalı; halkın terbiyesine îtinâ göstermelidir. Halkı fesâda sürükleyecek olanlara da fırsat vermemelidir. Nitekim:

“Dîn ehlini ri’âyet itmeklik olsa âdet,

Oldur ki cihânda hem baht u hem sa’âdet

Fısk ehlini velâkin hôr ve hakîr dut kim

Fıskı az ola anun dînün senün ziyâdet”

denilmiştir. Vezir, gerek çevresindekilerden ve gerekse halktan olsun, hakkı hak sâhibine vermeli; dirliğe hak kazananları, maaş artışını hak edenleri mahrum bırakmamalı, vazîfe ehlini kendisinden ve dolayısıyla pâdişâhtan hoşnut etmelidir. Ancak bu şekilde vazîfesini lâyıkiyle yapmış sayılacağını ve Allah’ın kendisinden râzı olacağını bilmelidir (**Kenzü’l-Küberâ, 1991:117-121**)...

Şeyhoğlu, vezirlerin yapmaları ve yapmamaları gereken işleri bu şekilde belirledikten sonra, diğer hizmet erbâbının durumlarını da kısaca tek cümleyle hülâsa eder: *“Ve hem şöyle girü kalan nâyibler ve iş dutanlar ve baş erleri ve kalem ehli, çün her birisi kendü işinde emâneti ve diyâneti yirine getüre ve kendülerini hâllerince bu hasletler-ile ve sîretler-ile bezeyeler ve Hak cenâbın ri’âyet kılarlar ve ra’iyyetleri yiyni dutalar; derecât ve necât ve yakınlık bunlara hâsıl ola”* Yâni her biri, kendi durumlarına ve buldukları makamlara göre, yukarıda vezirler için gerekli görülen *doğruluk, yücelik, sebât ve tahammül* gibi hasletlerle donanmaya çalışmalı, Allah’ın rızâsını gözetmeli, emir ve nehiyelerine uymalı, üzerlerine almış oldukları vazîfeleri,

334 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

emânet şuurunu içinde ifâ etmeli ve halkın yükünü hafifletmeye gayret göstermelidirler, ki Allah katındaki dereceleri yükselsin, kurtuluşa erişsinler ve Hakk'a yaklaşmış olsunlar (Kenzü'l-Küberâ, 1991:121-122).

III. Netîce ve Değerlendirme

Şeyhoğlu'nun devlet adamlarında bulunması gereken vasıflarla ilgili düşünceleri, ana hatları ile yukarıda incelendi. Bu vasıflar, dilekler, temenniler gözden geçirildiğinde, bunların şu noktalarda yoğunlaştığı görülür:

1) Hükümdarlık, bir Tanrı ihsânıdır. Allah, kendi 'fazl u kereminden' dilemiş ve hükümdarı 'hükümdar' olarak seçmiştir. Bunda, hükümdarın kendisinin fazla bir katkısı söz konusu değildir. Bu şuur içinde hareket etmeyen hükümdar, Allah'ın, hükümdarlığı onun üzerinden alarak, pekâlâ bir başkasına verebilecek kudrette olduğunu unutmamalıdır. Bu sebeple, hükümdar başına konan *devlet kuşunun* kadrini bilmelidir.

2) Hükümdarlar *zıllu'llâh fi'l-arz*, yâni Allah'ın yeryüzündeki gölgesi gibidirler. İnsanlar arasında Allah'ın *halifesi* olarak iş görürler. Şu hâlde, üzerlerine almış oldukları hükümdarlık işini Allah adına yürütmektedirler. Dolayısıyla bunun şuurunda olmalı, işi adına yürüttükleri zâtın şânına lâyık bir biçimde görmeli, kendi hevâ ve heveslerine uymamalıdır.

3) Hükümdarlığın birinci şartı, *doğruluk ve adâletle hükmetmektir*. Allah, birer hükümdar durumunda bulunan peygamberlere, insanlar arasında öncelikle *adâlet ve doğruluk* üzere hükmetmelerini buyurmuştur. *Adâlet* her şeyin başı, hem saltanatın, hem de bir ülkenin ayakta kalmasının temel şartıdır. *Îmân* üzere olmayan, fakat *adâleti* gözetken bir devlet ayakta kalabilir, ama *imân* üzere olsa bile *adâleti* gözetmeyen devletin yaşaması mümkün değildir. Üstelik, hükümdarlık Allah adına yapıldığına göre, zulmü ve zâlimleri sevmeyen Allah'ı –hâşâ– zâlim durumuna düşürmek yakışık almaz. Kezâ, hükümdarlık vazîfesi Allah adına iş görmek olduğuna göre, o, nefisini Allah'ın sıfatlarıyla (*kerem, hilim, afv, merhamet-rahmet, ref'et, şefkat, ihsan ...* gibi) donatmaya çalışmalıdır.

4) Hükümdarlar, hükümdarlığı, nefislerini terbiye etmenin ve bunun neticesinde âhirette ebedî saadete ulaşmanın bir vesilesi olarak görmeli, bunu gerçekleştirmek için her işlerinde *itidâl* üzere olmalı, doğruluktan sapmamalıdır. Dünyâ nîmetlerinin geçici ve aldatıcı olduğunu, kimseye yâr olmayacağını, dolayısıyla hırs ve tamahın gereksiz olduğunu unutmamalıdır.

5) Hükümdarlar, idâre ettikleri insanlara karşı *şefkatli* ve *merhametli* olmalı, tehevüre kapılmamalı, kendi hislerinin esiri olmamalı, işlerinde Allah'ın rızasını gözetmeli, gerektiğinde affetmesini de, cezâlandırmasını da bilmelidirler.

6) Hükümdarlar, yüklenmiş oldukları hükümdarlık vazîfesinden doğan sorumlulukları, diğer bir deyişle devlet yönetimini, bütünüyle başkalarına devrederek

aradan çekilmemeli, idâreye kayıtsız kalmamalı, kendi adlarına iş görenlerin bütün faaliyetlerini gözetlemeli, onların zulme ve haksızlığa sapmalarına fırsat vermemelidirler. Diğer bir deyişle, devlet yönetiminde güçlü kontrol mekanizması da kurulmalıdır. Zîrâ, onların memurları tarafından işlenen fiillerin neticeleri -iyi veya kötü- hükümdarların üzerine yazılmaktadır; diğer bir deyişle, onların gördükleri işlerin sorumluluğu da Allah katında kendilerine âittir.

7) Hükümdarlar, bütün işlerini, kulların değil, Allah'ın rızasını gözeterek ifâ etmeli, başka bir ifâdeyle, halk için değil Hakk için çalışmalıdırlar. Her işinde, kendisi onu görmese de, Allah'ın kendisini gördüğünü / gözetlediğini unutmamalıdır. Hak için zulüm ve haksızlık yapılmayacağına göre, netîceden yine insanlar, yâni halk faydalanacaktır.

8) Hükümdarlar *çoban*, yönettikler insanlar ise sürü (*ra'yyet*) gibidirler. Çoban nasıl sürüsünü iyi gütmek, onu saldırılardan korumak zorunda ise, hükümdarlar da, idâre ettikleri insanların durumlarıyla yakından ilgilenmeli, yardıma muhtaç olanlara yardım etmeli, Allah'ın nîmetlerinden kullarını mahrum bırakmamalı, kısaca halkın ekonomik durumunu yükseltmeye çalışmalıdırlar. Hükümdarlar, halkın sâdece ekonomik durumlarıyla değil, eğitim durumlarıyla da yakından ilgilenmeli, onlara eğitim-öğretim imkânları ve fırsatları hazırlamalıdır... Bu anlayış, kökü çok eskilere giden, İslâm öncesi dönemlere uzanan Türk devlet geleneğindeki “*devlet baba*” düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir.

9) Hükümdarlık lâıykıyla ifâ edildiği takdirde, peygamberlikten daha yüce bir makamdır. Nitekim, Allah ilk insanı yaratacağı zaman, “*Ben yeryüzünde bir halife* (yâni, benim adıma iş göreceğ bir çeşit hükümdar) *yaratacağım*” buyurmuş; “*peygamber, âlim veya âbid yaratacağım*” dememişti. Hükümdarlık gerektiği gibi ifâ olduğu takdirde, peygamberlik, âlimlik ve *âbidlik*ten kazanılacak sevaptan daha fazlasını elde etmek mümkündür; çünkü hepsi onun içinde vardır.

10) Hükümdarlık, din ve ilim için de mutlakâ gerekli olan bir müessesedir. Zîrâ, peygamberliğin de, ilim ve ibâdetin de saltanat kuvvetine, diğer bir deyişle hükümdarlığa, hükmetme gücüne ve güçlü bir ülkeye ihtiyâcı vardır. Zîrâ, “*dinin izzeti kılıcıla âşikâr olur*” denmiştir. Ancak hükümdar, dînin emir ve yasaklarını gözetmek; dîni bilgileri insanlara öğreten *âlimlere*, *âbidlere*, *zâhidlere* itibâr etmek, onların vakarlarını yükseltmek durumundadır.

11) Hükümdar, aynı zamanda Allah'ın adını yeryüzünde herkese duyurmakla da yükümlüdür. Bu sebeple, bir taraftan ülkesini düşman saldırılarından korurken, diğer taraftan *cihâd*ı elden bırakmamalıdır.

12) Hükümdarların bütün fiilleri gözden geçirildiğinde, bunların üç ana başlık altında toplanması mümkündür: a) Kendisi ile nefsi arasında olanlar, b) kendisi ile tebeası arasında olanlar ve c) kendisi ile Tanrısı arasında olanlar. Hükümdar, her üç

336 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

durumda, bütün fiillerinde *âdil* olmalı, helâl maldan *ihsanda* bulunmalı, yoksulları gözetmeli, emri altında bulunanları ağır yükler altında ezmekten kaçınmalı, gayr-i meşrû işlerden ve zorbalıktan kaçınmalıdır.

13) Hükümdar, kendisine iş verdiği, yüksek makamlara getirdiği kendi adına vazîfe yapacak olan insanların seçiminde titiz davranmalı; onların dindar, iyi ahlâklı, âdil, verilecek işlere ehil, sorumluluk şuurunu taşıyan, ülkesini seven, hislerinin esîri olmayan, gerektiğinde kendi başına karar verebilecek bilgi ve beceri sâhibi, uzak görüşlü, basîretli, dünyâ malına karşı tamahkâr olmayan kimseler olmalarına dikkat etmeli; bu tür nitelikleri taşıyan kimseleri bulup iş başına getirdikten sonra, onlara rahat çalışabilecekleri bir ortam hazırlamalı, her fırsatta işlerine müdâhale etmeye kalkışmamalı, bununla birlikte kendilerini bütünüyle de başıboş bırakmamalı, onların zulme ve haksızlığa sapmalarına meydan vermemelidir.

14) Hükümdar bir vücuttaki *gönül*, onun birinci yardımcısı durumundaki *vezir* ise gönüle yol gösteren *akıl* gibidir. Diğer devlet görevlileri ise bedendeki diğer uzuvlar ve hisler gibidirler. Bunlar arasındaki uyum ne kadar sağlıklı ve güçlü ise, devlet idâresi de o ölçüde güçlü ve sağlıklı olacaktır. Bu güçlülük ve sağlamlık, berâberinde istikrârı getirecektir.

15) Hükümdarlar ne kadar âdil, doğru ve işlerinde sağlıklı kararlar verirlerse, onların idâreleri altındaki halk da o ölçüde doğru, âdil ve dürüst olurlar. Zirâ, "*İnsanlar sultânlarının dînine uyarlar,*" yâni onu kendilerine örnek edinirler, denmiştir.

16) Şeyhoğlu, *vezir* ve vazîfeleri üzerinde de ısrarla durmuştur. Ona göre, pâdişâh *çadır*, vezir ise bu çadırı ayakta tutan *direk* gibidir. Bir direk ne kadar doğru, yüksek ve dayanıklı olursa, çadır da o ölçüde sağlam ve kalıcı olur. Bir ülkede vezir ne ölçüde *âdil, kâmil, müşfik, muhterem, basîret sâhibi* ise, ülke yönetimi o ölçüde sağlıklı olur. Vezir de, tıpkı pâdişâh gibi hareket etmeli, onun taşınması gereken nitelikleri taşımağa, riâyet etmesi gereken kâidelere uymağa çalışmalıdır. Kezâ, diğer devlet görevlileri söz konusu çadırın ipleri, kazıkları gibidirler. Bir çadırın ayakta kalabilmesi için, bunların nasıl yerli yerinde ve uygun bir şekilde yere sâbitlenmesi gerekiyorsa, devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için de bütün devlet elemanları kendilerine havâle olunan vazîfeleri eksiksiz yerine getirmelidirler.

Burada maddeler hâlinde kısaca hülâsa olunan ve hükümdarlar ile diğer devlet erkânının taşımaları düşünülen husûsiyetlerle bunların devlet yönetiminde göz önünde bulundurmaları gereken ilkeler konusunda son olarak neler söylenebilir?

Bu yazı çerçevesinde ele alınan görüşlerin ortaya konuluş biçimi hakkında yukarıda konuya girmeden önce, kısa bir değerlendirmede bulunulmuş ve Şeyhoğlu'nun, hayatının büyük bölümünü XIV. asırda yaşadığı; XV. asrın ilk çeyreğini yaşlılık döneminde idrâk etmiş bir yazar olduğu; bu asırlarda, ilim ve fikir adamlarının düşünce

dünyâlarının şekillenmesinde dînin son derece mühim bir rol oynadığı; konunun mütehasıslarının gâyet iyi bilecekleri üzere, İslâm dünyâsının daha ilk dönemlerinden îtibâren, bu durumun bütün kesâfetiyle kendisini hissettirdiği; sâdece dînî meselelerin değil, din-dışı pek çok konunun, hattâ iktisâdî ve siyâsî sıkıntıların dışı vurulması, tartışılması gerektiğinde insanların propagandalarını dînî bir üslûpla dile getirmeyi, fikirlerini dînî verilerle desteklemeyi gerekli ve en etkili yol olarak gördükleri; hattâ bir çok mezhebin ortaya çıkışının siyâsî ve iktisâdî meselelerle yakından ilgili bulunduğu hâlde, kişilerin çeşitli konularda yaşanan sıkıntıları dînî bir üslûpla dile getirmek sûretiyle çevrelerindeki insanları etkilemeyi denedikleri; bu vesîleyle ortaya çıkan bir takım sosyal ve hattâ siyâsî oluşumların, bilâhare *mezheb* olarak anıldıkları; aynı durumun Şeyhoğlu'nun üslûp biçimi ve konuları tahlil edişi için de geçerli olduğu; yazarın, ele aldığı meseleleri açıklığa kavuşturmak, okuyucusunu iknâ etmek ve sözlerini daha etkili kılabilmek düşüncesiyle, sık sık âyet ve hadislerden iktibâslarda bulunduğu; tanınmış ilim ve din adamlarının fikirlerinden ve *kelâm-ı kibâr* denen büyüklerin sözlerinden faydalandığı; şiiiri etkili bir materyal olarak kullanmağa gayret ettiği; kendisinin, bir İslâm devleti hükümdârına ve İslâm cemiyetine hitâb ettiğini düşünerek, bu nitelikleri taşıyan okuyucusunu, dînî verilerle yüzyüze getirmek, onların mânevî duygularına seslenerek kendilerini etkilemek istediği ifâde olunmuş ve Şeyhoğlu'nun konuyla ilgili düşüncelerinin burada dile getirilen mülâhazalar göz önünde bulundurulmak sûretiyle okunup değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bugün devlet yönetimi veya siyâsî rejimler, hiç şüphesiz bambaşka perspektiflerden hareketle incelenmekte, devlet adamlarının nitelikleri daha dünyevî bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Eski dönemlerde de "*ilm-i siyâset*" (siyâset ilmi) adıyla, bir ilim dalı mevcut olmakla birlikte, bu ilim dalı, bugünkü anlayıştan biraz daha farklı bir temele dayanmakta, rejimleri bu yazı çerçevesinde incelenen görüşlere uygun olarak değerlendirip yorumlamakta idi. Bugün artık *siyâset bilimi* adıyla kendisini kabûl ettirmiş, eski anlayıştan tamâmen farklı zeminlerde meseleyi ele alan müstakil bir ilim dalı mevcuttur. Bu ilim dalı, siyâsî rejimleri incelerken çok daha farklı verileri dikkate almaktadır. Fakat, ulaşılan netîceler ve varılmak istenen hedefler hangi bakış açısıyla ortaya konursa konsun, aslında aynıdır: Ülke yönetiminde daha sağlıklı bir yol tutturmak; devletin benimsediği siyâsî sistemi ve rejimi çok daha sağlam temellere oturtmak; yönetilen halkın isteklerini ve ihtiyaçlarını birbirinin haklarına zarar vermeden karşılamaya çalışmak ve devleti daha uzun ömürlü kılmak...

Şeyhoğlu'nun hükümdarlık, diğer bir deyişle hükmetme müessesesinin psikolojik veya ideolojik zemînini ilâhî temele dayandırması, bugünün rasyonalist bakış açısıyla zamânî veya modası geçmiş bir düşünce sayılsa bile, onun ısrarla vurguladığı *adâlet*, *hak*, *hukuk*, *zulme sapmama*, *devlet idâresinde insanların kendi hevâ ve heveslerine göre hareket etmemeleri*, *üzerlerine almış oldukları vazîfeleri birer emânet anlayışı içerisinde yürütmeleri*, *ülkenin ve dolayısıyla halkın durumunu gözetme*, *ülke kaynaklarını haksız yere kullanmama* gibi bugünün devlet yönetimi için de lüzümü göz-ardı edilemeyecek ilkelerin zamânî ve modası geçmiş sayılabilir mi? Aynı ilkeler,

338 **BİR XIV. YÜZYIL YAZARININ KALEMİNDEN ÇAĞININ "DEVLET İDÂRESİ VE İDEAL DEVLET ADAMI" ANLAYIŞI**

sâdece Türkiye için değil, kanaatimizce, bütün dünyâda yönetim kademelerinde bulunan herkes için dikkate alınması gereken hususlar olsa gerektir.

KAYNAKLAR

- AKÛN Ö. Faruk., "Şeyh-oğlu, Şeyh-oğlu Sadr al-dîn Mustafâ", **İslâm Ansk.** / VIII (1979).
- AYAN Hüseyin., (1979), **Şeyhoğlu Mustafa, Hursîd-nâme (Hursîd ü Ferahşâd)** [İnceleme-Sözlük-Konu Dizini] Atatürk Üni. Yay., Erzurum.
- BEYDEBA., (1978, 1980), (Arapça'ya trc. Abdullah el-Mukaffâ'), **Kelile ve Dimne**, I, II (Türkçe'ye trc. H. Karaman - B. Topaloğlu), İstanbul.
- İNALCIK H., "**Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyâset Nazariye ve Gelenekleri**", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966
- İNALCIK H., "Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve İmparatorluk", **Türk Kültürü** / 20 (1964).
- İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, c. I. , İstanbul 1988
- KINALI-ZÂDE ALİ ÇELEBİ., (1248), **Ahlâk-ı Alâî**, (I-III) Kahire.
- KİLİSLİ Rif'at., (1340-42), **Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi** (Hoca Mes'ûd b. Osmân), "*Tekmile*" kısmı, İstanbul.
- KORKMAZ Zeynep., (1973), **Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi** [İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı basım], Ankara Üni. Yay., Ankara.
- KÖPRÜLÜ Fuad., "Germiyan Beyliği Tarihine Ait Notlar", **Türklük Mec.**, II (1928)
- KÖPRÜLÜ Fuad., "Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış", **Yeni Türk Mec.**, S. 4 (1933), **Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, 1934.
- Kur'ân-ı Kerim**
- NİZÂMÜ'L-MÜLK., (1976), (Ebû Ali Hasan Tûsî), **Siyerü'l-Mülûk veya Siyâset-nâme** (neşr. M. A. Köymen), Ankara.
- Orhun Yazıtları** (neşr. Talât Tekin), Ankara 1988
- ÖZ Mehmet., (1997), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI-XVIII. Yüzyıllar)**, İstanbul.
- Risâle-i Koçi Beğ**, London 1277.
- TURSUN BEY., (1977), **Târih-i Ebü'l-Feth** (neşr. M. Tulum), İstanbul.
- UĞUR Ahmet., (1987), **Osmanlı Siyaset-nâmeleri**, Kayseri.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı., (1932), **Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri**, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı., "Germiyan Oğulları", **İslâm Ansk.** / IV (1977)
- YAVUZ, Kemal (1991), **Şeyhoğlu, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ** [İnceleme-Metin-İndeks], TTK Yay., Ankara.
- YUSÛF HÂS HÂCİB., (1959-1977), **Kutadgu Bilig** (neşr. Reşit Rahmeti Arat), I, Metin, İstanbul, II, Tercüme, 2. baskı, Ankara.